

Հարգելի՛ ընթերցող,

Արցախի Երիտասարդ Գիտնականների և Մասնագետների Միավորման (ԱԵԳՄՄ) նախագիծ հանդիսացող **Արցախի Էլեկտրոնային Գրադարանի** կայքում տեղադրվում են Արցախի վերաբերյալ գիտավերլուծական, ճանաչողական և գեղարվեստական նյութեր՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով: Նյութերը կարող եք ներբեռնել ԱՆՎՃԱՐ:

Էլեկտրոնային գրադարանի նյութերն այլ կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ ԱԵԳՄՄ-ի թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

Շնորհակալություն ենք հայտնում բոլոր հեղինակներին և հրատարակիչներին՝ աշխատանքների էլեկտրոնային տարբերակները կայքում տեղադրելու թույլտվության համար:

Уважаемый читатель!

На сайте **Электронной библиотеки Арцаха**, являющейся проектом **Объединения Молодых Учёных и Специалистов Арцаха (ОМУСА)**, размещаются научно-аналитические, познавательные и художественные материалы об Арцахе на армянском, русском и английском языках. Материалы можете скачать БЕСПЛАТНО.

Для того, чтобы размещать любой материал Электронной библиотеки на другом сайте, вы должны сначала получить разрешение ОМУСА и указать необходимые данные.

Мы благодарим всех авторов и издателей за разрешение размещать электронные версии своих работ на этом сайте.

Dear reader,

The Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA) presents its project - **Artsakh E-Library** website, where you can find and download for FREE scientific and research, cognitive and literary materials on Artsakh in Armenian, Russian and English languages.

If re-using any material from our site you have first to get the UYSSA approval and specify the required data.

We thank all the authors and publishers for giving permission to place the electronic versions of their works on this website.

Մեր տվյալները – Наши контакты - Our contacts

Site: <http://artsakhib.am/>

E-mail: info@artsakhib.am

Facebook: <https://www.facebook.com/www.artsakhib.am/>

ВКонтакте: <https://vk.com/artsakhiblibrary>

Twitter: <https://twitter.com/ArtsakhELibrary>

ՀՀ ՍՊՈՐՏԻ ԵՎ
ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐՑԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

«ՉԱՆԳԵՉՈՒԻԻ
ՊՂՆՁԱՄՈՒԲԳԵՆԱՅԻՆ
ԿՈՄԲԻՆԱՏ» ՓԲԸ

ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ
ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ
ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՄ)

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ

SCIENTIFIC
ARTSAKH

НАУЧНЫЙ
АРЦАХ

№ 1, 2018

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՍՈՒՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.y-su.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՅԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՍ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՅԱԽ

SCIENTIFIC ARTSAKH

НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№1, 2018

*Նվիրվում է Հայաստանի առաջին Հանրապետության 100-րդ, Արցախյան շարժման 30-րդ ու
Էրեբունի-Երևանի հիմնադրման 2800-րդ ամյակներին*

*Dedicated to the 100th anniversary of the First Republic of Armenia, the 30th anniversary
of the Artsakh movement and the 2800th anniversary of the founding of Erebuni-Yerevan*

*Посвящается 100-летию Первой Республики Армения, 30-летию Арцахского движения и
2800-летию основания Эребуни-Ереван*

ԱԵԳՄՍ – UYSSA – ОМУСА
ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН
2018

*Չրատարակության Է երաշխավորվել Երևանի պետական Չամալսարանի գիտական խորհրդի թիվ 2/8.8 առ 29.11.2018թ. որոշմամբ
 Рекомендовано к публикации решением учёного совета №2/8.8
 от 29.11.2018г. Ереванского государственного университета
 Recommended for publication by the Yerevan State University
 Academic Council Decision №2/8.8 of November 29, 2018*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՐԴ

Նախագահ՝ ԵՊՂ ռեկտոր, ՉՉ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Արամ ՄԻՍՈՆՅԱՆ

Անդամներ՝

ԱՎԱԳՅԱՆ Արծրուն, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ Չրանտ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԲԱԲԱՅԱՆ Դավիթ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԲԱԼԱՅԱՆ Վահրամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԳԱԼՍՏՅԱՆ Խաչիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԳՅՈՒԼԱՄԻՐՅԱՆ Զուլիխան, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԳՐՈՒՉԴԵՎ Վլադիսլավ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Կոստրոմա, ՌԴ)
 ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Գևորգ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ Արման, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԺԵՅՄՈ Մարտիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Օլշտին, Լեհաստան)
 ԼԱՊԵՎԱՎ Վալենտինա, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Մոսկվա, ՌԴ)
 ԼՈՒԽՏԵՐՅԱՆԴՏ Օտտո, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Չամբուրգ, Գերմանիա)
 ՉՈՎՍԵՓՅԱՆ Մուշեղ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՂԱԶԻՆՅԱՆ Գագիկ, ՉՉ ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
 ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ Աշոտ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՄԻՆԱՅԱՆ Էդիկ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ Կարեն, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
 ՍԱՐԳՍՅԱՆ Չայկ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՎԱՍԿՈՎ Մաքսիմ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Դոնի Ռոստով, ՌԴ)
 ԶԵՌՅԱՆ Գարիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԶՈՉԱՐՅԱՆ Տիգրան, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ **Ավետից ՉԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ**

Գիտական Արցախ, №1, 2018, Երևան, «ԱԵԳՄՍ» հրատ., 2018, 448 էջ:
 Scientific Artsakh, №1, 2018, Yerevan, «UYSSA» publ., 2018, 448 pages.
 Научный Арцах, №1, 2018, Ереван, Изд. «ОМУСА», 2018, 448 страниц.

«Գիտական Արցախ» պարբերականի 1-ին համարում տեղ են գտել հայկական արդի հիմնախնդիրներից մեկի՝ պետականության վերաբերյալ Չայաստանը, Արցախը, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, Գերմանիան, Լեհաստանը և Բելառուսը ներկայացնող հեղինակների գիտական աշխատանքները:

Գիտական պարբերականում գետեղված են նաև Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորման ու Երևանի պետական համալսարանի կողմից 2018թ. սեպտեմբերի 13-16-ը Ստեփանակերտում համատեղ կազմակերպված «Չայոց պետականության անցյալը, ներկան ու ապագան» 3-րդ միջազգային երիտասարդական գիտաժողովի լավագույն գիտական հոդվածները:

The first issue of «Scientific Artsakh» journal comprises the scientific works of authors from Armenia, Artsakh, the United States of America, Germany, Poland and Belarus on one of the most urgent problems for Armenians – the statehood. The publication also contains the best scientific articles of the 3rd international youth scientific conference «The past, present and future of the Armenian statehood», jointly organized by the Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh and Yerevan State University on September 13-16, 2018 in Stepanakert.

В первом номере журнала «Научный Арцах» нашли место научные работы авторов из Армении, Арцаха, Соединенных Штатов Америки, Германии, Польши и Беларуси по одной из актуальных для армян проблем – государственности.

В издании размещены также лучшие научные статьи 3-ей международной молодежной научной конференции «Прошлое, настоящее и будущее Армянской государственности», совместно организованной Объединением молодых учёных и специалистов Арцаха и Ереванским государственным университетом 13-16 сентября 2018 года в Степанакерте.

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: Aram SIMONYAN, Rector of YSU, NAS RA Associate Member, Doctor of History, Professor

Members:

AVAGYAN Artsrun, Doctor of Philology, Professor
AVANESYAN Hrant, Doctor of Psychology, Professor
BABAYAN David, Doctor of History, Associate Professor
BALAYAN Vahram, Doctor of History, Professor
DANIELYAN Gevorg, Doctor of Law, Professor
GALSTYAN Khachik, Doctor of Political Sciences, Associate Professor
GHAZINYAN Gagik, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor
GRUZDEV Vladislav, Doctor of Law, Professor (Kostroma, Russia)
GYULAMIRYAN Julieta, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
HOVSEPYAN Moushegh, Doctor of Philology, Professor
KERYAN Garik, Doctor of Political Sciences, Professor
KOCHARYAN Tigran, Doctor of Political Sciences, Professor
LAPAEVA Valentina, Doctor of Law, Professor (Moscow, Russia)
LUCHTERHANDT Otto, Doctor of Law, Professor (Hamburg, Germany)
MARKOSYAN Ashot, Doctor of Economic Sciences, Professor
MINASYAN Edik, Doctor of History, Professor
NERSISYAN Karen, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
SARGSYAN Hayk, Doctor of Economic Sciences, Professor
VASKOV Maksim, Doctor of Sociology, Professor (Rostov-on-Don, Russia)
YEGHIAZARYAN Arman, Doctor of History, Associate Professor
ZEJMO Marek, Doctor of Political Sciences, Professor (Olsztyn, Poland)

Editor-in-Chief: Avetik HARUTYUNYAN, Candidate of Law, Associate Professor

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: ректор ЕГУ, член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор Арам СИМОНЯН

Члены:

АВАГЯН Арцрун, доктор филологических наук, профессор
АВАНЕСЯН Грант, доктор психологических наук, профессор
БАБАЯН Давид, доктор исторических наук, доцент
БАЛАЯН Ваграм, доктор исторических наук, профессор
ВАСЬКОВ Максим, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)
ГАЛСТЯН Хачик, доктор политических наук, доцент
ГРУЗДЕВ Владислав, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)
ГЮЛАМИРЯН Джульетта, доктор педагогических наук, профессор
ДАНИЕЛЯН Геворг, доктор юридических наук, профессор
ЕГИАЗАРЯН Арман, доктор исторических наук, доцент
ЖЕЙМО Марек, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)
КАЗИНЯН Гагик, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор
КЕРЯН Гарик, доктор политических наук, профессор
КОЧАРЯН Тигран, доктор политических наук, профессор
ЛАПАЕВА Валентина, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)
ЛЮХТЕРХАНДТ Отто, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)
МАРКОСЯН Ашот, доктор экономических наук, профессор
МИНАСЯН Эдик, доктор исторических наук, профессор
НЕРСИСЯН Карен, кандидат экономических наук, доцент
ОВСЕПЯН Мушег, доктор филологических наук, профессор
САРГСЯН Гайк, доктор экономических наук, профессор

Главный редактор: кандидат юридических наук, доцент Аветик АРУТЮНЯН

*Տպագրվում է ՀՀ սպորտի և երիտասարդության հարցերի նախարարության աջակցությամբ
Is published with the support of the Ministry of Sport and Youth Affairs of the Republic of Armenia
Публикуется при поддержке Министерства спорта и по делам молодежи Республики Армения*

ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ (1920Թ.)

ԳԱՅԱԼԵ ՀՈԿՅԱԼՆԻՍՅԱԼ

1918 թ. մայիսի 28-ին՝ ավելի քան կեսդարյա ընդմիջումից հետո, վերածնվեց հայկական անկախ պետականությունը՝ Հայաստանի Առաջին Հանրապետությունը: Խիստ ծանր էր Նորանկախ հանրապետության թե՛ ներքին, թե՛ արտաքին դրությունը. քայքայված տնտեսություն, ցեղասպանությունից փրկված հարյուր-հազարավոր գաղթականներ, սով, համաճարակ: Այդ ամենին զուգարվում էր թշնամական շրջապատը, հակասությունները ու անհավասար կռիվը հարևան երկրների նվաճողական ձգտումների դեմ: Արցախը կամ պատմական Հայաստանի տասներորդ աշխարհը, հայոց Նորագույն պատմության հենց սկզբից դարձավ հայության պայքարող ոգու կրողն ու արտահայտիչը: 1918 թ. աշնանից արցախահայությունը հարկադրված էր գեներ ձեռքին համառ ու անհավասար պայքարի ելնել՝ թուրք-ադրբեջանական կողմի դեմ՝ ազատ ու անկախ ապրելու իր իրավունքը պաշտպանելու համար:

1919 թ. օգոստոսյան համաձայնագրից¹ հետո Արցախում արտաքուստ, ասես, վերականգնվել էր խաղաղությունը, որը, սակայն, երկար չտևեց: Ադրբեջանի կողմից Շուշիի, Չանգեզուրի, Ջիվանշիրի և Ջիբրայիլի գավառների գեներալ-նահանգապետ Նշանակված Խոսրով բեկ Սուլթանովը շարունակում էր Ղարաբաղի հայոց Ազգային խորհրդից պահանջել գործնականորեն ենթարկվել Ադրբեջանի իշխանությանը: Արցախցիները վճռականորեն մերժում էին այդ պահանջը: Ի պատասխան Ադրբեջանի կառավարությունը տենդագին նախապատրաստվում էր ուժով տիրելու Արցախին: Շուտով Սուլթանովը հրամայեց մուսավաթական բանակը տեղաշարժել և կենտրոնացնել ռազմավարական Նշանակություն ունեցող կետերում²:

1920 թ. փետրվարի 28-ից մարտի 5-ը Շոշ գյուղում կայանում է Արցախի հայության ութերորդ համագումարը (մասնակցում էին 196 պատգամավորներ), որը բնության է առնում Ադրբեջանի կառավարության հետ կնքված ժամանակավոր համաձայնագիրը, և արձանագրում, որ Սուլթանովի՝ հայությանն անհապաղ Ադրբեջանին ենթարկեցնելու պահանջը հակասում է 1919 թ. օգոստոսյան համաձայնագրին: Զաղաքական իրավիճակի վերաբերյալ ընդունված բանաձևում համագումարը կոչ է անում Ադրբեջանին չխախտել օգոստոսյան համաձայնագիրը, այլապես խոստանալով, որ Արցախի հայությունը կդիմի պաշտպանության համապատասխան միջոցների³:

Ադրբեջանական կողմը, գայրացած ութերորդ համագումարի որոշումներից, սկսում է իրագործել Արցախի վերջնական հնազանդեցման իր վաղեմի երազանքը: 1920 թ. մարտի 20-ին Սուլթանովը վերջնագիր է ներկայացնում Արցախի բնակչությանը՝ երեք օրվա ընթացքում զինաթափվելու պահանջով՝ հակառակ դեպքում սպառնալով բռնի ուժի գործադրում⁴: Մերժում ստանալով՝ ադրբեջանական կողմը վճռում է բռնությամբ զինաթափել հայ բնակչությանը:

¹ Այդ ժամանակավոր համաձայնագրով Արցախի Շուշի, Ջիվանշիր և Ջեբրայիլ գավառների հայերով բնակեցված լեռնային մասը ժամանակավորապես՝ մինչև հարցի լուծումը Փարիզի խաղաղարար կոնֆերանսում, համարվում էր Ադրբեջանի Հանրապետության սահմաններում, մանրամասն տե՛ս Микаелян В., Нагорный Карабах в 1918-1923 гг., Ереван, 1992, ст. 323-327 □

² Տե՛ս Ուլլուբաբյան Բ., Արցախյան գոյապայքարը, հատոր Ա, Երևան, 1993, էջ 28-29:

³ Տե՛ս Микаелян В., указ. соч., ст. 379-380:

⁴ Տե՛ս Հարությունյան Հ., Լեռնային Ղարաբաղը 1918-1921 թթ., Երևան, 1996, էջ 212:

1920 թ. մարտի 22-ին Արցախում սկսվեցին կռիվներ: Մուսավաթական բանակի հարվածային ուժերը, թուրք սպաների հրամանատարությամբ, կենտրոնացել էին Աղդամ-Ասկերան-Խանքենդի-Շուշի խճուղու, իսկ արևմտյան կողմից՝ Զիրս-Տումի-Խծաբերդ ուղղություններում¹: Հայկական զինված ջոկատները հարձակման անցան ռազմավարական նշանակություն ունեցող Ասկերանի, Շուշիի և Խանքենդիի ուղղություններով: Մարտի 22-ին Խանքենդիի ուղղությամբ գործող հայկական ուժերը, թշնամուն մեծ կորուստներ պատճառելով, գրավում են Խոջալուն և Խանքենդին: Մարտի 23-ին Արցախի մարտիկները գրավեցին Ասկերանի բերդը և հակառակորդին ստիպեցին նահանջել:

Արցախում տեղի ունեցած ողբերգական իրադարձությունների կիզակետը Շուշիի հայ բնակչության ջարդն էր: Մահմեդականների Ամանորի (Նոյրուզ Բայրամ) տոնակատարությանը մասնակցելու անվան տակ ադրբեջանական զորքը Խանքենդիից բերվեց Շուշի՝ գորահանդեսի: Ղարաբաղի տարբեր շրջաններից Շուշի եկան նաև տասնյակ հարյուրավոր մահմեդականներ (ընդհանուր առմամբ ադրբեջանական կողմի թիվը հասնում էր շուրջ 10.000-ի)²:

Հիմնահատակ կործանվում է Շուշիի հայկական թաղամասը, որը հրի է մատնվում: Կոտորվում է քաղաքի հայ բնակչության մեծամասնությունը (տարբեր տվյալներով 6000-8000 հայ)³: Շուշիի հայության բեկորները, թվով 6000 մարդ, հեռանալով Վարանդայի ու Դիզակի գյուղերը, կարողանում են ազատվել կոտորածից⁴:

Կատաղի մարտեր ծավալվեցին հատկապես Ասկերանի ուղղությամբ: Այն կարևոր ռազմավարական նշանակություն ուներ երկու կողմերի համար էլ: Ասկերանին տիրելով՝ ադրբեջանական կողմը կարող էր իր ձեռքում պահել Արցախը: Իսկ հայերի համար այն Արցախի բոլոր շրջանների միջև կապ հաստատելու հանգուցակետն էր: Հայկական փոթորաթիվ ուժերը Դալի Ղազարի գլխավորությամբ մարտի 27-ից 29-ը ետ մղեցին ադրբեջանական մեծաքանակ զորքերի հարձակումը: Ապրիլի 3-ին՝ հակառակորդը ամբողջ ուժով նետվեց գրոհի և կարողացավ ճեղքել պաշտպանական գծի ճակատը⁵: Դալի Ղազարը անիմաստ համարելով քաղաքի հետագա պաշտպանությունը, որը կարող էր նաև անտեղի բազմաթիվ զոհերի պատճառ դառնալ, հրամայում է Ասկերանը պաշտպանող ուժերին նահանջել, իսկ ինքը մնում է կռվի դաշտում մինչև վերջին գնդակը⁶: Այդպիսով Արցախը բաժանվեց երկու մասի՝ Աղդամ-Շուշի ճանապարհը ընկավ հակառակորդի ձեռքը, իրարից կտրված էին Դիզակ-Վարանդան և Խաչեն-Ջրաբերդ-Գյուլիստանը:

Ապրիլի 5-ից 13-ն էլ լարված մարտեր տեղի ունեցան Վարանդայի ուղղությամբ: Սղնախ գյուղի տակ թշնամին մեծաքանակ կորուստներ է տալիս, որի հետևանքով, ինչպես նաև Հայաստանից սպասվելիք օգնության լուրն առնելուց հետո, լքում է ռազմաճակատի գիծը:

Ստեղծված ծանր իրադրության պայմաններում՝ Հայաստանի կառավարությունն ու Չանգեզուրի ինքնապաշտպանական ուժերն որոշեցին օգնության ձեռք մեկնել Արցախին: 1920 թ. ապրիլի 17-ին Չանգեզուրի կողմից Վարանդա մտան Դրոյի, իսկ Կապանից Դիզակ՝ Գ. Նժդեհի հրամանատարության

¹ Տե՛ս Կիսիբեկյան Ա., Հուշեր, հատոր 1, Երևան, 2011, էջ 463:

² Տե՛ս Հարությունյան Հ., Շուշիի հայության կոտորածները (1919 թ. հունիս և 1920 թ. մարտ), «Բանբեր հայագիտության», 2015, N 1, թ. 58:

³ Տե՛ս Հայաստանի Ազգային Արխիվ, ֆ. 57, ց. 5, գ. 216, թ. 16-17, ֆ. 200, ց. 1, գ. 427, մաս 1, թ. 175, երկրորդ մաս, թ. 245:

⁴ Տե՛ս Նույն տեղում, ֆ. 57, ց. 5, գ. 216, թ. 16-17, «Հառաջ», 1920 թ. ապրիլի 20:

⁵ Տե՛ս Բալայան Վ., Արցախի պատմություն, Երևան, 2002, էջ 303:

⁶ Տե՛ս Հարությունյան Հ., Նշվ. աշխ., էջ 215:

տակ գտնվող զորքերը: Արցախահայությունը հայ ազատարարներին ամենուր դիմավորում էր ցնծությամբ և հնարավոր բոլոր միջոցներով աջակցում նրանց: Տեղի հայկական ուժերի հետ միասին նրանց հաջողվեց պարտության մատնել թշնամուն և ստիպել նահանջել:

1920 թ. ապրիլի 25-ին Վարանդայի Թաղավարդ գյուղում տեղի ունեցավ արցախահայության իններորդ համագումարն, որին մասնակցում էին հիմնականում Վարանդայի և Դիզակի ներկայացուցիչները (Խաչենի, Ջրաբերդի և Գյուլիստանի պատգամավորների համագումարը տեղի ունեցավ Մարտակերտում ապրիլի 29-ին):

Թաղավարդում կայացած համագումարը (նախագահ Ա. Վերոյան, քարտուղար Յ. Երիցյան) որոշեց չեղյալ հայտարարել արցախահայության յոթերորդ համագումարի անուկից Ադրբեջանի հետ կնքված ժամանակավոր համաձայնությունը և հռչակել Լեռնային Ղարաբաղի միացումը Հայաստանի Հանրապետությանը՝ որպես նրա անբաժան մաս¹:

Թվում էր՝ արցախահայությունը մոտ է իր երազանքի իրականացմանը՝ վերամիավորմանը մայր հայրենիքին, սակայն տարածաշրջանում տեղի ունեցան քաղաքական աննպաստ փոփոխություններ, մասնավորապես տարածաշրջան վերադարձավ ռուսական գործուղը:

1920 թ. ապրիլին բուլնիկյան զորքերը մտան Անդրկովկաս, և Ադրբեջանը ապրիլի 28-ին առաջինը հռչակվեց խորհրդային հանրապետություն՝ այժմ էլ փորձելով բուլնիկյան Ռուսաստանի միջոցով բավարարել իր զավթողական ծրագրերը: Արդեն ապրիլի 29-ին և 30-ին հեղկոմներ են ստեղծվում Շուշիում, Կարյազինոյում և Աղդամում: Շուշիի հեղկոմի նախագահ Է դառնում Սուլթանովը, որը խոր գայրույթ է առաջացնում արցախահայության շրջանում, որոնք բազմիցս բողոքի հեռագրեր են ուղարկում Խորհրդային Ռուսաստանի Ժողովխորհի նախագահ Վ. Ի. Լենինին և Ադրբեջանի հեղկոմի նախագահ Ն. Նարիմանովին²: Մայիսի 14-ին Սուլթանովի ստեղծած հեղկոմը լուծարվում է, իսկ վերջինս ձերբակալվում և տարվում է Բաքու: Նարիմանովի հովանավորությամբ Սուլթանովն այնտեղ ազատվում է պատասխանատվությունից, տեղափոխվում նախ Պարսկաստան, իսկ այնուհետև Թուրքիա:

1920 թ. ապրիլի 30-ին արդեն Խորհրդային Ադրբեջանի արտգործոժողկոմ Մ. Զուսեյնովը Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունից պահանջեց զորքերը ետ քաշել Ղարաբաղի և Չանգեզուրի տարածքից, դադարեցնել ազգամիջյան կռիվները՝ հակառակ դեպքում սպառնալով պատերազմական դրություն հայտարարել երկու երկրների միջև³:

Մայիսի 1-ին նման պահանջով Հայաստանի կառավարությանը վերջնագիր ներկայացրեց Ադրբեջանը խորհրդայնացրած 11-րդ Կարմիր բանակի հրամանատարությունը⁴: 1920 թ. մայիսի 12-ին Շուշի են մտնում 11-րդ կարմիր բանակի 32-րդ դիվիզիայի զորամասերը: Մայիսի 19-ին կարմիր բանակի պատվիրակությունը՝ Ս. Տեր-Գաբրիելյանի գլխավորությամբ, հանդիպում է Դրոյին՝ պահանջելով հայկական զորամասերը դուրս բերել Ղարաբաղից:

Մայիսի 24-ին Ավետարանոց գյուղում տեղի ունեցած խորհրդակցությունից հետո, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ բախումը կարմիր բանակի հետ կարող է հանգեցնել ծանր հետևանքների, Դրոն որոշում է մայիսի 25-ին հայկական զորամասերը դուրս բերել Ղարաբաղից⁵:

¹ Տե՛ս Микаелян В., указ. соч., ст. 146-147:

² Տե՛ս Աբրահամյան Յ., Մարտնչող Արցախը 1917-2000, գիրք Ա, 1917-1923, Երևան, 2003, էջ 199-200:

³ Տե՛ս Микаелян В., указ. соч., ст. 445:

⁴ Տե՛ս Նույն տեղում, էջ 446-447:

⁵ Տե՛ս Ուլուբաբյան Բ., Արցախի պատմությունը: Սկզբից մինչև մեր օրերը, Երևան 1994, էջ 234:

Մեկ օր անց՝ 1920 թ. մայիսի 26-ին Թաղավարդ գյուղում գումարված արցախահայության տասներորդ համագումարը երկրամասը հայտարարեց խորհրդային, ստեղծվեց Յեղևում՝ Ս. Համբարձումյանի նախագահությամբ: Մինչև հունիսի վերջը հեղկումներ ստեղծվում են բոլոր գավառներում և գյուղերում¹:

Միաժամանակ ստեղծվում է Ղաշտային Ղարաբաղի հեղկում՝ Բ. Վելիբեկովի նախագահությամբ՝ Շուշի կենտրոնով: Հունիսի 16-ին երկու հեղկումները միավորվեցին, կենտրոնը դարձավ Շուշի քաղաքը: Միացյալ հեղկումի նախագահ նշանակվեց Վելիբեկովը, ապա Ա. Կարանը²:

Անհրաժեշտ է նկատել, որ թեև Արցախում խորհրդային կարգեր հաստատվեցին, այնուամենայնիվ, պատմական այս շրջափուլում այն չմիացվեց Ադրբեջանին: Այդ մասին է վկայում նաև 1920 թ. օգոստոսի 10-ի հայ-ռուսական համաձայնագիրը, որով Ղարաբաղը, Չանգեզուրը և Նախիջևանը հայտարարվում էին «վիճելի տարածքներ» և ամրագրվում էր, որ խորհրդային զորքերի կողմից դրանց գրավումը «չի կանխալուծում այդ տարածքների հանդեպ Հայաստանի Հանրապետության կամ Ադրբեջանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության իրավունքների հարցը»³:

Իհարկե, թիֆլիսյան այս համաձայնագիրը մեկ այլ կարևոր ենթատեքստ ևս ուներ. Ռուսաստանը չէր ցանկանում «վիճելի տարածքները» զիջել ոչ խորհրդային Հայաստանին և հարցի լուծումը հետաձգում էր մինչև նրա մոտալուտ խորհրդայնացումը: Ուստի ամենևին էլ պատահական չէր Հայաստանի խորհրդայնացման հաջորդ օրն իսկ խորհրդային Ադրբեջանի հայտարարությունը «վիճելի տարածքների» (այդ թվում և Լեռնային Ղարաբաղի) նկատմամբ ունեցած հավակնություններից հրաժարվելու մասին⁴:

Սակայն, բոլշևիկյան ծավալապաշտությանը զուգահեռ մահմեդական Արևելքում ավելի ու ավելի կարևոր տեղ էր հատկացվում «հեղափոխության ջահակիր» Թուրքիային և խորհրդային Ադրբեջանին: Մինչդեռ հայ ժողովրդի ազգային և պետական շահերը չէին համընկնում բոլշևիկյան աշխարհաքաղաքական ծրագրերին և պետք է զոհաբերվեին «համաշխարհային հեղափոխության» շահերին: Այս համատեքստում պետք է դիտարկել նաև 1921 թ. հուլիսի 5-ի հայտնի որոշումը, որի համաձայն Արցախը բռնակցվեց Ադրբեջանին՝ «տնտեսական սերտ կապի» հիմնավորմամբ:

Գայանե Հովհաննիսյան **ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՑ (1920 Թ.)**

Բանալի բառեր՝ Արցախյան հերոսամարտ, ռուսական գործոն, հայ-ադրբեջանական հակամարտություն, Արցախի խորհրդայնացում

Հոդվածում ներկայացված է Արցախյան հերոսամարտի պատմության 1920 թ. իրադարձությունները: Լուսաբանված է ադրբեջանական կողմի նկրտումները Արցախի նկատմամբ, արցախահայության մղած հերոսական պայքարը ազատության համար, ռազմական բախումները, քաղաքական անցուղարձերը:

¹ Տե՛ս Աբրահամյան Հր., նշվ. աշխ., էջ 207-208:

² Տե՛ս Վիրաբյան Ա., Լեռնային Ղարաբաղի սահմանների հիմնահարցը 1917-1923 թթ., Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն: Անցյալը, ներկան և ապագան, միջազգային գիտաժողով, Երևան, 2007, էջ 220:

³ Տե՛ս "Нагорный Карабах в 1918-1923 гг.", Сборник документов и материалов, Ереван, 1992, ст. 574-575.

⁴ Տե՛ս «Կոմունիստ», 1920 թ. դեկտեմբերի 7:

Անդրադարձ է կատարվել նաև Արցախի խորհրդայնացմանը և քաղաքական իրադրության փոփոխությանը՝ կապված ռուսական գործոնի տարածաշրջան վերադառնալու հանգամանքի հետ: Ուսումնասիրելով Արցախյան հերոսամարտի այս շրջափուլը կարելի է գալ այն եզրահանգման, որ բոլշևիկների ծավալապաշտությունն և ադրբեջանցիների գավթողական ձգտումները զուգահեյտեցին, ինչն էլ կանխորոշեց իրադարձությունների հետագա ընթացքը հոգուտ խորհրդային Ադրբեջանի:

Gayane Hovhannisyan
FROM THE HISTORY OF ARTSAKH BATTLE (1920)

Keywords: *Artsakh conflict, Russian factor, Armenian-Azerbaijani conflict, the sovietization of Artsakh*

The article presents the history of the heroic battle in Artsakh in 1920. The territorial claims of Azerbaijan, the heroic struggle of Armenians for freedom, the military clashes and political events are discussed. The article also considers the sovietization of Artsakh and the changing of political situation associated with the return of the Russian factor to the region. Studying this stage of the heroic battle in Artsakh, we can conclude that the expansionism of the Bolsheviks and the aggressive aspirations of the Azerbaijanis coincided, which predetermined the further development of events in favor of Soviet Azerbaijan.

Гаяне Оганнисян
ИЗ ИСТОРИИ АРЦАХСКОЙ БИТВЫ (1920 ГОД)

Ключевые слова: *Арцахская битва, российский фактор, армяно-азербайджанский конфликт, советизация Арцаха*

В статье представлена история героического сражения в Арцахе в 1920 году. Рассматриваются территориальные претензии Азербайджана к Арцаху, героическая борьба армян за свободу, военные столкновения, политические события. В статье также анализируются процесс советизации Арцаха и изменение политической ситуации, связанной с возвращением российского фактора в регион. Изучая этот этап героического сражения в Арцахе, можно сделать вывод, что экспансионизм большевиков и агрессивные устремления азербайджанцев совпали, что и предопределило дальнейшее развитие событий в пользу Советского Азербайджана.

Хачатрян Шушан - заведующая кафедрой литературы и журналистики АрГУ, член ОМУСА, к.ф.н., доцент

E-mail: shush22@yandex.ru

- 33. Հայրիյան Եվգենյա** - ԱրՊՀ դասախոս, ԱԵԳՄՍ անդամ, տ.գ.թ., դոցենտ
Hayriyan Yevgenya – Lecturer of ASU, member of UYSSA, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Айриян Евгения - преподаватель АрГУ, член ОМУСА, к.э.н., доцент

E-mail: evgenyahayriyan@mail.ru

- 34. Հարությունյան Ավետիք** - Արցախի Հանրապետության Նախագահի աշխատակազմի Անվտանգության խորհրդի աշխատանքների ապահովման բաժնի վարիչ, ԱրՊՀ, ՄՄՀ դասախոս, ԱԵԳՄՍ հիմնադիր նախագահ, ի.գ.թ., դոցենտ

Harutyunyan Avetik – Head of the Department of Organization of Activity of the Security Council of the Administration of President of the Republic of Artsakh, lecturer of ASU and MMU, founding chairman of UYSSA, Candidate of Law, Associate Professor

Аругюнян Аветик - начальник отдела по обеспечению работ Совета безопасности администрации Президента Республики Арцах, учредитель и председатель ОМУСА, преподаватель АрГУ, УММ, к.ю.н., доцент

E-mail: avetiq.hh@aegmm.org

- 35. Հարությունյան Արտակ** - ՀՀ ՊԿԱ դասախոս, փ.գ.թ., դոցենտ
Harutyunyan Artak – Lecturer of PAA RA, Candidate of Philosophy, Associate Professor

Аругюнян Артак - преподаватель АГУ РА, к.ф.н., доцент

E-mail: harartinter@gmail.com

- 36. Հարությունյան Ռոզալյա** - ԱրՊՀ ասպիրանտ և դասախոս, ԱԵԳՄՍ անդամ
Harutyunyan Rozaly - PhD student and Lecturer of ASU, member of UYSSA

Аругюнян Розалия - аспирант и преподаватель АрГУ, член ОМУСА

E-mail: avrozali@mail.ru

- 37. Հարությունյան Վրեժ** – ՄՄՀ ավագ դասախոս, պ.գ.թ.
Harutyunyan Vrezh – senior Lecturer of MMU, Candidate of History

Аругюнян Вреж – старший преподаватель УММ, к.и.н.

E-mail: vrezh1639@mail.ru

- 38. Հովհաննիսյան Գայանե** – ԵՊՀ ասպիրանտ
Hovhannisyanyan Gayane - PhD student of YSU

Оганнисян Гаяне - аспирант ЕГУ

E-mail: gayane.s.hovhannisyanyan.1994@mail.ru

- 39. Հովյան Վահրամ** - «Նորավանք» հիմնադրամի ավագ փորձագետ
Hovyan Vahram – senior expert of «Noravank» foundation

Овян Ваграм - старший эксперт фонда «Нораванк»

E-mail: vhovyan@yandex.ru

Գայանե Հովհաննիսյան. Արցախյան հերոսամարտի պատմությունից (1920թ.)....85
Gayane Hovhannisyán. From the History of Artsakh Battle (1920)
Гаяне Оганнисян. Из истории арцахской битвы (1920 год)

Մանուշակ Սարկոսյան. Արմին Թ. Վեգները և Հայոց Պետականությունը.....90
Manushak Markosyan. Armin T. Wegner and Armenian Statehood
Манушак Маркосян. Армин Т. Вегнер и армянская государственность

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
JURISPRUDENCE
ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Օտտո Լուխտերհանդտ. Հայոց պետականության պատմական փորձն ու դասերը.
 հայացք կողքից..... 95
Otto Luchterhandt. Historical Experience and Lessons of the Armenian Statehood: a View
 from Outside
Отто Люхтерхандт. Исторический опыт и уроки армянской государственности –
 взгляд со стороны

Ավետիք Հարությունյան. Արցախի Հանրապետության Սահմանադրության
 մեկնաբանությունները որպես պետականության ամրապնդման կարևոր
 գործոն.....103
Avetik Harutyunyan. Commentary to the Constitution of the Republic of Artsakh as an
 Important Factor of Strengthening the State
Аветик Арутюнян. Комментарии к Конституции Республики Арцах как важный
 фактор укрепления государственности

Բորիս Օսիպյան. Հայոց իրավագիտակցության պատմության իմաստը..... 111
Boris Osipyan. The Essence of the Armenians Legal Consciousness
Борис Осипян. Смысл истории армянского правосознания

Արտաշես Խալաթյան. Հայաստանի թավշյա հեղափոխության սահմանադրական-
 քաղաքական ուրվագիծը..... 126
Artashes Khalatyan. Constitutional and Political Circuit of the Velvet Revolution in Armenia
Арташес Халатян. Конституционный и политический контур бархатной революции в
 Армении

Լուսինե Բարխուդարյան. Արցախի Հանրապետության Գերագույն դատարանի
 կողմից իրավական ակտերի՝ Սահմանադրությանը համապատասխանությունը
 որոշելու գործերի քննության իրավաբանական հետևանքները.....137
Lusine Barkhudaryan. Legal Consequences of the Cases Determined by the Supreme Court
 of the Republic of Artsakh with the Compliance of Legal Acts with the Constitution
Лусинэ Бархударян. Юридические последствия дел по определению Верховным судом
 Республики Арцах соответствия правовых актов Конституции